

УЧАСТЬ ПРОКУРОРА В СУДОВОМУ РОЗГЛЯДІ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ

Зі здобуттям незалежності Україна почала розбудову демократичної правової держави, формування громадського суспільства, в центрі якого – людина, захист її прав і законних інтересів, задоволення потреб. Україна проголосила всебічне забезпечення прав та свобод людини найвищою соціальною цінністю, що закріплено в Конституції. Реальне втілення норм Основного Закону в життя активно включило наше суспільство в процес міжнародного співробітництва у сфері забезпечення прав людини, в основі якого лежить Загальна декларація прав людини (1948 р.) Її положення визнані країнами всього світу, розвинуті наступними міжнародними документами і включені до змісту конституцій демократичних держав світу.

Актом міжнародного визнання України як демократичної правової держави стало прийняття її 9 листопада 1995 р. до країн – членів Ради Європи, і ратифікація в 1997 р. Європейської кон-

венції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї.

Відповідно до ст.9 Конституції з моменту ратифікації й набрання чинності для України Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) стала частиною національного законодавства. Крім основних прав людини в ній знайшли закріплення засади кримінального судочинства, до яких належить і презумпція невинуватості. Так, ст. 6 Конвенції встановлює, що кожна людина при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону. Це положення закріплює безпосереднє право на суд, яке включає в себе 3 елементи: (а) наявність створеного на підставі закону суду, що відповідає критеріям незалежності й безсторонності; (б) достат-

ньо широкі повноваження суду, щоб приймати рішення щодо всіх аспектів обвинувачення; (в) право доступу до суду. Перелічені елементи справедливого судочинства дають можливість зробити висновки стосовно процедурних вимог у забезпеченні справедливого судового розгляду.

Судовий розгляд визнається справедливим за умови забезпечення рівного процесуального положення сторін, які беруть участь у справі. Для підтвердження необхідності додержання цього принципу Європейський суд з прав людини (далі – Суд), устанавлюючи недопущення процесуальних і фактичних привілеїв у сторін, перевіряє: (а) фактичну змагальність сторін у процесі; (б) незалежність і законність призначення експертів та експертиз; (в) законність методів одержання доказів; (г) умотивованість постановлених рішень; (д) порядок і фактичну можливість оскарження судового рішення.

Особа, яка захищає права, повинна бути фактично повідомлена зрозумілою їй мовою про час і місце судового розгляду, мати право захищати свої права особисто або через своїх представників, одержавши (за необхідністю) допомогу перекладачів, а також вільно надавати докази, що підтверджують її позицію.

Пункт 2 ст.6 Конвенції зазначає, що кожна людина, обвинува-

чена у вчиненні кримінального злочину, вважається невинуватою доти, поки її вину не буде доведено згідно із законом. Це положення визначає суть презумпції невинуватості, яка є основною засадою кримінального судочинства в демократичних країнах. Вона також знайшла закріплення і в інших міжнародних документах з прав людини – ст. 11 Загальної декларації з прав людини й ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права. На національному рівні цю презумпцію закріплено у ст. 62 Конституції й ст.15 КПК України.

Поняття «презумпція невинуватості» визначено Судом в одному зі своїх рішень (Справа «Мінеглі проти Швейцарії, 1983 р.»), у якій заявник скаржився на те, що встановлення судом суми судових витрат і компенсації у справі проти нього, яка вже не могла розглядатись у суді через строк давності, порушили його презумпцію невинуватості за п. 2 ст. 6 Конвенції. Суд погодився з цим, ухваливши, що без доведення попередньої вини обвинуваченого згідно із законом без надання обвинуваченому можливості скористатися правом на захист, судові рішення щодо нього породжує відчуття, що обвинувачений є справді винуватим.

Суд також визнав порушення п. 2 ст. 6 Конвенції у випадку, коли національні суди відмовилися

виплатити компенсацію особі за час, протягом якого вона тимчасово була позбавлена свободи за підозрою у вчиненні вбивства. Національні суди постановили, що «не було можливості підтвердити підозру щодо вчинення цієї особою злочину» і що особу було виправдано «лише тому, що вона користувалася правом витлумачення на її користь будь-якого сумніву в доводах» (Секаніна проти Австрії, 1993).

Стаття 62 Конституції України конкретизує цю вимогу, оскільки зазначає, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути кримінально покарана, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

З урахуванням того, що основа майбутнього процесуального рішення в кримінальній справі формується в процесі судового слідства, воно визнається центральною частиною судового розгляду справи. В умовах гласності, усності й безпосередності судового слідства передбачається активне дослідження сторонами доказів з метою впевнити суд в істинності своїх позицій. Слід зазначити, що на даний час майже відійшли в минуле випадки, коли державний обвинувач досить кволо готувався до судового засі-

дання, розраховуючи на допомогу суду в обвинуваченні. Змагальність процесу пред'являє нові вимоги як до суду, так і до сторін, особливо до їх професійних представників.

На нашу думку, основною метою, яка стоїть перед державним обвинуваченням сьогодні, є забезпечення справедливості в рамках змагального процесу. Проблема якісної участі прокурора в судовому слідстві обґрунтовано розглядається як першочергова в низці завдань по вдосконаленню інституту державного обвинувачення. Ефективність підтримання його в суді поставлена в пряму залежність від якості підготовки до судового розгляду. Велике значення при цьому є планування самого процесу судового розгляду справи, зокрема, послідовності надання доказів. Незважаючи на те, що в кримінально-процесуальному законодавстві бракує прямих указівок на необхідність планування, проведення судового слідства, ця потреба є наявною з урахуванням вимог практики розгляду кримінальних справ. Планування судового слідства – важлива гарантія належного дослідження обставин справи, важлива умова своєчасної, адекватної, грамотної й активної підготовки до змін розвитку подій. План його проведення дозволяє намітити судові дії, які необхідно провести для встанов-

лення обставин, що мають бути доказані у справі, визначити їх послідовність, установити обсяг окремих дій, значимість, необхідність одночасного дослідження декількох доказів (наприклад, допит свідків і огляд документів).

На практиці інколи виникають проблемні питання щодо порядку надання й дослідження доказів в процесі судового розгляду справи. Неврегульованою залишається проблема щодо правильності вирішення судом питання про черговість дослідження доказів. Так, М.О. Басв за приклад наводить ситуацію, коли державний обвинувач вважає за необхідне розпочати дослідження доказів з допиту свідків, а потерпілий – з допиту підсудного. У подібному випадку науковець пропонує покласти цю ситуацію на власний розсуд суду. [3, с.186]. З нашого погляду, це питання доцільно вирішити законодавчо, тобто в кримінально-процесуальному законі. Показання, як джерело доказів, найчастіше складають підґрунтя доказової бази в кримінальних справах. Вважаємо, що державному обвинувачеві належить виявляти активність щодо черговості виклику до суду свідків, включених до списку обвинувального висновку.

У перебігу судового слідства з метою реалізації принципу змагальності сторін особливу увагу

слід звернути на мистецтво ведіння перехресного допиту. За влучним висловом О.С. Александрова, О.М. Стулікова, останній є найбільш витончений, взаємо-небезпечний і складний судовий допит, це розумовий поєдинок обвинувача зі свідком. Головна запорака перехресного допиту – досконале знання справи і психології людини [1, с.162, 166]. Учення про цей вид допиту в радянському кримінальному процесі було предметом дослідження окремих правників, серед яких слід назвати Л.Ю. Ароцкера [2, с.4]. Сьогодні над цією проблематикою працюють А.С. Александров, А.М. Стуліков, які пропонують ставити запитання свідкові в наступному порядку: (1) спочатку допитуваному ставляться запитання, які є найбільш прийнятними і які не викликають негативної реакції; (2) потім треба переходити до нейтральних запитань щодо обставин, які прямо не порушують інтереси допитуваного; (3) далі вже формуються найбільш суттєві запитання, такі, що викликають інтерес у цього свідка [4, с.189-194].

Прокурор є обов'язковою стороною кримінального судочинства, оскільки він повинен брати участь у всіх формах розгляду судами кримінальних справ. Як зазначає М.С. Строгович, підтримання прокурором обвинувачення є державним обвинуваченням,

а сам прокурор – державним обвинувачем, тому що він виконує свою функцію по вповноваженню держави, від її імені і в її інтересах [5, с.217]. Роль прокурора при розгляді кримінальної справи в суді є важливою, оскільки вона сприяє: (а) забезпеченню верховенства конституційних норм єдності і закріплення законності; (б) захисту прав учасників процесу й охоронюваних інтересів суспільства й держави; (в) законному й обґрунтованому застосуванню норм права на всіх етапах судового розгляду справи в суді; (г) виявленню порушень закону, які могли бути допущеними в стадії досудового розслідування; (д) попередженню порушень закону при судовому розгляді кримінальної справи; (е) постановленню судом законного, обґрунтованого й справедливого вироку та інших судових рішень.

Виконуючи процесуальну роль гаранта законності, прокуророві щонайменше належить бути постійно присутнім у судовому засіданні, уважно вислуховувати показання всіх осіб, які допитуються в процесі судового розгляду, брати активну участь у дослідженні доказів. На жаль, сьогодні прокурорів, які беруть участь в розгляді справ, значно менше, ніж цього потребує дійсність. У зв'язку з цим багато прокурорів беруть участь у судовому засіданні, будучи недостатньо підго-

товленими, не орієнтованими в деталях розглядуваної справи, що, звичайно ж, не сприяє не тільки його авторитету, а й взагалі нівелює його участь у змагальному процесі. Вважаємо, що не йде на користь справі, і можливість заміни одного прокурора на іншого практично в кожному судовому засіданні. Наприклад, при розгляді кримінальної справи за обвинуваченням К. у вчиненні злочину, передбаченого ст. 185 ч.3 КК України, в суді в період з березня 2007 р. по вересень 2007 р., один прокурор замінювався на іншого – 6 разів. Хіба в таких випадках може йтися про ефективну участь представника держави в судовому засіданні? Як вбачається, було б доцільним законодавчо визначити, що прокурор в особі одного конкретного представника прокуратури (самого прокурора, його заступника чи помічника) повинен брати участь в судовому засіданні при розгляді конкретної справи незмінно. Випадки, коли один прокурор в судовому засіданні замінюється на іншого, мають бути винятками: коли він звільнився з прокуратури або вибув зі штату з інших причин.

На нашу думку, тільки такі зазначені заходи зможуть забезпечити належний рівень знання прокурорами, які беруть участь у судовому провадженні, обставин розглядуваної справи. Доводити обвинувачення зобов'язаний той,

хто його пред'явив (на досудовому слідстві – слідчий, у суді – прокурор як державний обвинувач). Перекладати обов'язок доказування своєї невинуватості на підсудного чи його захисника недопустимо. Усі сумніви щодо винуватості підсудного (не лише з головного питання судового розгляду – його винуватості у вчиненні злочину, а й щодо інших питань – про обсяг обвинувачення, кваліфікацію злочину, наявність обтяжуючих обставин тощо) мають тлумачитися на користь обвинуваченого. Недоведена винуватість рівнозначна юридично доведеній невинуватості. Отже, презумпція невинуватості виключає обвинувальний ухил і є важливою гарантією права підсудного на захист.

Доволі важливою в кримінальному процесі є змагальність, що передбачає чітке розмежування функцій його учасників, їх процесуальну рівність. Головною силою змагального процесу є полеміка сторін щодо наявного об-

винувачення; такий спір вирішується незалежним судом.

Суд не вправі виступати на стороні обвинувачення чи захисту, у зв'язку з чим у нього немає процесуального права на порушення кримінальної справи, повернення справи на додаткове розслідування з власної ініціативи.

Таким чином, в умовах змагального кримінального процесу, в якому чітко розмежовані процесуальні функції, особливого значення набувають питання забезпечення належної професійної підготовки й глибокого знання матеріалів кримінальної справи прокурором, який підтримує державне обвинувачення, оскільки саме він ініціює судовий розгляд кримінальної справи і на ньому лежить обов'язок доказування обвинувачення. Важливою умовою реалізації процесуальної функції прокурором є його незмінність, що, на нашу думку, необхідно законодавчо закріпити.

Список літератури: 1. Александров А.С., Стуликов А.Н. Судебные доказательства и доказывание по уголовным делам: Курс лекций. – Н.Новгород, 2005. – 237 с. 2. Ароцкер Л.Е. Тактика и этика судебного допроса. – М.: Юрид. лит., 1969. – 132 с. 3. Баев М.А. Теория профессиональной защиты: тактико-этические аспекты. – М.: Юрлитинформ. – 2006. – 274 с. 4. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса в 2-х томах: Т.1. – М.: Наука, 1968. – 370 с.

Надійшла до редакції 13.10.2008 р.